

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/336580207>

Grenzen aan de streektaal. De taalkundige en de culturele benadering van het Brabants in Nederland

Chapter · October 2019

CITATIONS

0

READS

76

1 author:

[Jos Swanenberg](#)

Tilburg University

211 PUBLICATIONS 199 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Woordenboek van de Brabantse Dialecten (WBD) [View project](#)

Online Culture [View project](#)

Grenzen aan de streektaal. De taalkundige en de culturele benadering van het Brabants in Nederland

Jos Swanenberg¹

Het Brabants heeft in Nederland niet de status van erkende regionale taal, omdat het als een van de ‘dialectvarianten’ van het Nederlands beschouwd wordt. Net als alle andere streektaalgebieden in het Nederlandse taalgebied is het Brabantse gebied natuurlijk niet uniform. We kunnen ons dus afvragen in hoeverre het Brabants als geheel linguïstisch kan worden gedefinieerd, en hoe het Brabants dan is begrensd met naburige taalvariëteiten. Welke taalkundige criteria kan men hier voor opstellen, naast of tegenover criteria van andere aard, die mogelijk ook van belang zijn bij de erkenning van streektalen, zoals historische, sociologische, psychologische of politieke criteria? Dat roept de volgende, centrale vraag van deze bijdrage op: als we het hebben over het Brabants in Nederland, over welk gebied hebben we het dan?

De taalkundige benadering van het Brabants in Nederland

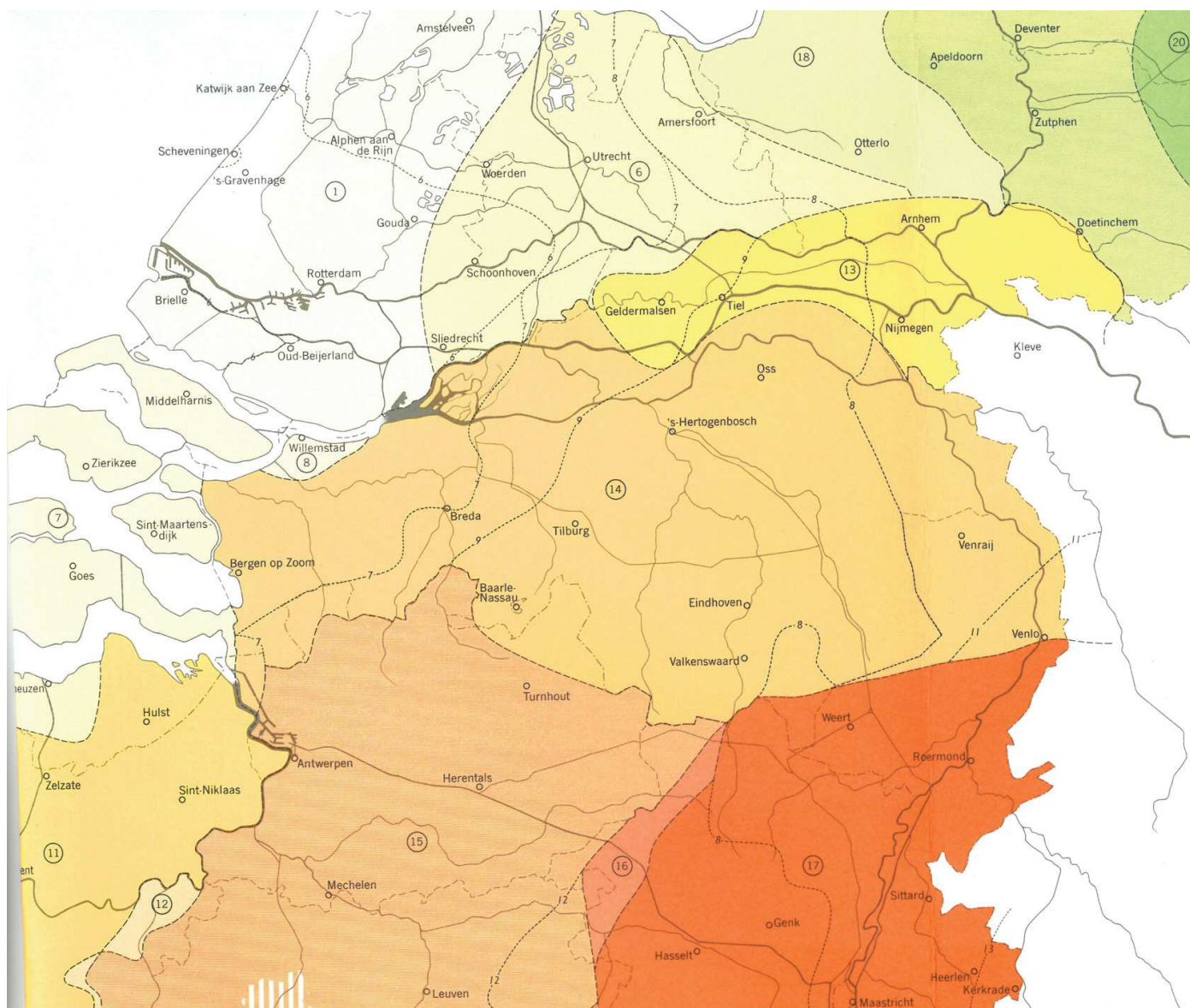
Uit de resultaten van de traditionele dialectologie (taalgeografie; die resultaten hebben daarom vaak de vorm van kaarten met indelingen van dialectgebieden met bijbehorende argumentatie) blijkt het Brabants een streektaal met een gebied dat, in Nederland, meestal grofweg overeenkomt met het territorium van de provincie Noord-Brabant. Dat is bijvoorbeeld te zien op de beroemde kaart die in 1969 is verschenen in *Van Randstad tot Landrand* van Jo Daan en D. Blok (cf. Figuur 1). Het Brabants is in Nederland een groot gebied met de kleur lichtoranje.

De westgrens van het Brabants in Nederland is de grens met het Zeeuws. Taalkundig gezien loopt hier een sterke isoglossenbundel die vrijwel hetzelfde ver-

---

1 Tilburg University en Ergoed Brabant.

loop kent als de provinciegrens. Een van de belangrijkste isoglossen daar is de diftongeringslijn: het Zeeuws kent geen diftongering en heeft nog *ie* en *uu* gehandhaafd waar het Brabants vrijwel overal diftongen, *ij* en *ui*, heeft ontwikkeld, net als het Hollands en het Algemeen Nederlands. De noordgrens is in het riviereengebied te vinden, loopt ook vrijwel parallel met de provinciegrens en is taalkundig wat minder sterk. Ze is gebaseerd op de noordrand van het gebied waar nog *heget*, *doeget* wordt gezegd (Daan & Blok 1969: 28). Dat zijn vormen van het werkwoord met het persoonlijk voornaamwoord in de onzijdige voorwerpvorm: ‘hij heeft het’, ‘ik doe het’. De bijzonderheid zit hem in de *g* die de persoonsvorm

Figuur 1 : Uitsnede van de kaart van Daan & Blok (1969)

(waarvan de eindconsonant of -consonanten is of zijn weggelaten) verbindt met *het*. Het aangrenzende Zuid-Gelderse rivierengebied (Bommelerwaard, Land van Maas en Waal) heeft veel kenmerken met het Brabants gemeen en is daarom maar een tintje lichter oranje op de kaart van Daan, maar de constructies met *g* ontbreken er dus. De zuidgrens volgt grofweg de staatsgrens met België; de dialecten van de provincie Antwerpen sluiten wel goed aan en zijn daarom maar een tintje donkerder oranje op de kaart. Daan & Blok (1969: 35) kozen hier voor de isoglosse *drie/drei* (telwoord 'drie'). We noemen deze grote groep lichtoranje dialecten, die van het Zuid-Gelderse rivierengebied tot aan de taalgrens met Wallonië reikt, de Centraal-Zuidelijke dialecten. Aan de oostzijde valt tot slot op dat Noord-Limburg dezelfde kleur heeft als Noord-Brabant.

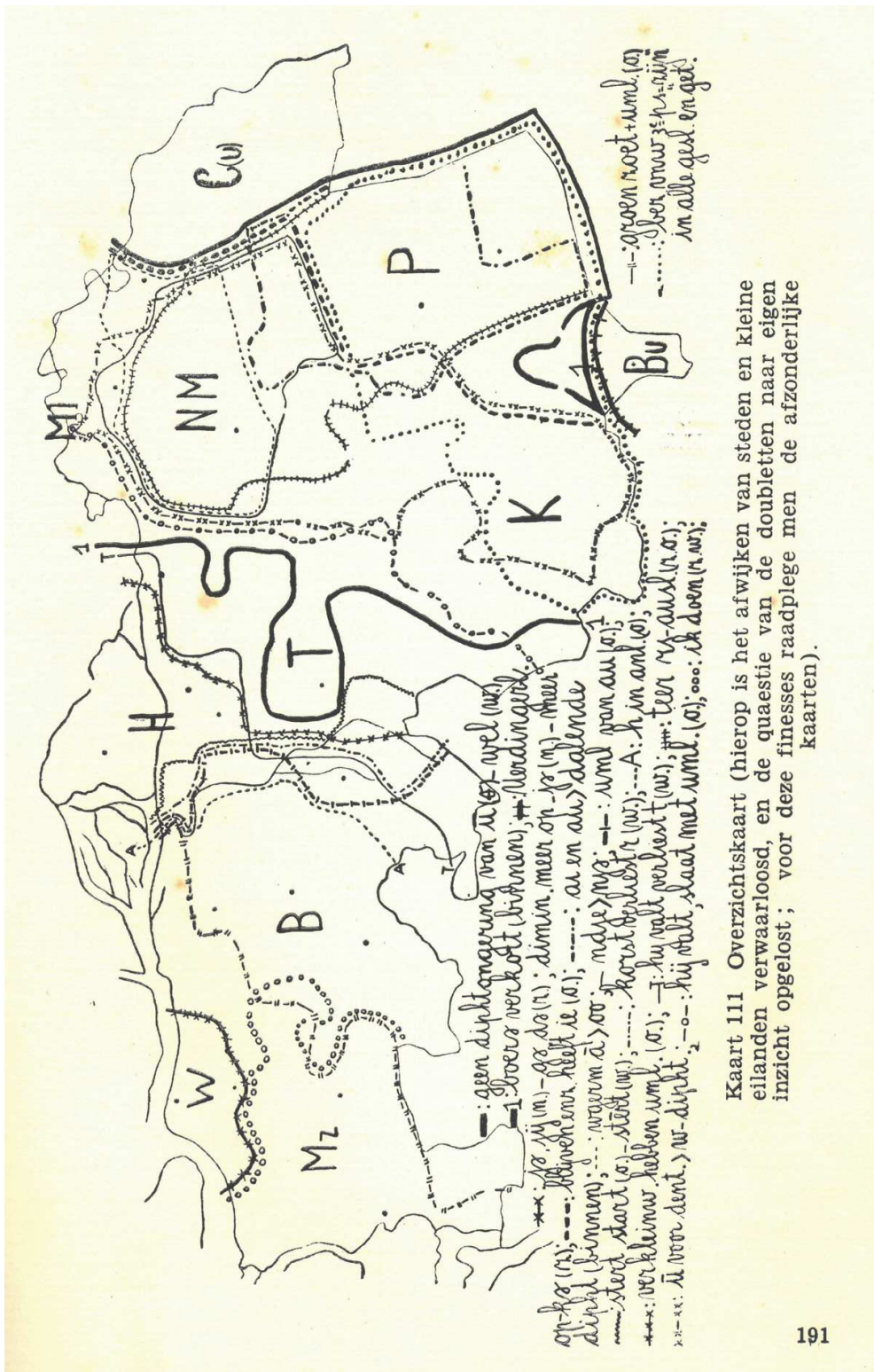
Dat laatste is het meest opmerkelijke aan deze kaart als we willen weten wat, taalkundig gezien, de grenzen aan de Brabantse streektaal in Nederland zijn. De Noord-Limburgse dialecten zijn niet fel oranje gekleurd zoals de andere Limburgse dialecten; de grens is hier o.m. gebaseerd op de Uerdinger Linie, de *ik-ich*-grens. Het belang van deze grens in Nederlands Limburg is onlangs in het werk van Frens Bakker (2016) genuanceerd, maar dat doet er nu, voor de grenzen van de streektaal in Brabant, niet toe.

Het noorden van Limburg, dat op de kaart van Daan bij de Noord-Brabantse dialecten is gerekend, wordt in andere publicaties meestal als een apart gebied gezien, samen met het aangrenzende deel van Noord-Brabant, het Land van Cuijk. Dat wordt ook op deze kaart aangegeven, niet met kleur maar met een stippellijn, die met 8 is genummerd. Deze dialecten vormen het zuidelijke deel van het Kleverlandse dialectgebied (Giesbers 2008). De grens die daarbij in Noord-Brabant het land van Cuijk scheidt van de rest van Brabant (meer precies: de Meierij) is weer een diftongeringslijn: het Kleverlands in het oosten kent geen diftongering en heeft nog *ie* en *uu* gehandhaafd waar het Meierijs als Brabants dialect aan de westzijde vrijwel overal diftongen, *ij* en *ui*, heeft ontwikkeld. Dus zowel aan de oostrand als aan de westgrens van Noord-Brabant vinden we een diftongeringslijn. Een tweede westgrens van het Kleverlands is de Diest-Nijmegenlinie, dat is de *ou/al*-isoglosse waarbij voor 'houden' westelijk *houwe*, *koud* wordt gezegd en oostelijk *halde*, *kalt*, maar bij het Land van Cuijk is die grens minder scherp en onduidelijker dan de diftongeringslijn. Weijnen beschouwde in zijn proefschrift van 1937, waarin hij over zijn onderzoek naar dialectgrenzen in Noord-Brabant rapporteert, het Land van Cuijk al als niet-Brabants.

Op de kaart van Jo Daan vinden we bovendien twee gebieden die wel in de provincie Noord-Brabant liggen, maar buiten de begrenzing van het Brabantse dialectgebied vallen. Deze twee gebieden werden net als het Land van Cuijk ook door Weijnen in 1937 als niet-Brabants gedefinieerd. In het zuidoosten snijdt de zojuist genoemde Uerdinger Linie, die hier samenvalt met de betoningslijn, het Budels af. Dat wordt tot het Limburgs gerekend; het dialect lijkt goed op dat van Achel, Hamont, Neerpelt en Overpelt, en die dialecten behoren tot het Dommellandse dialectgebied (Kruijssen 2001, xviii-xxiii). Budels oftewel Kranendonks omvat de dorpen en kernen Budel, Dorplein, Schoot, Gastel, Sorendonk en Maarheeze, die sinds 1997 de gemeente Cranendonck vormen. Men zegt in deze dialecten inderdaad *ich* en *mich* voor ‘ik’ en ‘mij’, *hoes* en *moes* voor ‘huis’ en ‘muis’, *ies* en *pien* voor ‘ijs’ en ‘pijn’ (dus geen diftongering), en het dialect kent toonverschillen, net als de Zuid-Limburgse dialecten. Kortom, het dialect van dit stukje Noord-Brabant is niet Brabants volgens taalkundige criteria, maar Limburgs.

Aan de andere kant van Brabant, in het noordwesten, vinden we het tweede gebied dat op de kaart van Jo Daan niet Brabants is maar dat wel in Noord-Brabant ligt. In deze streek, de zogenaamde Westhoek met Willemstad, Dinteloord, Klundert en Fijnaart, zegt men geen *gij* en *gullie* maar *jij* en *jullie* en heeft men niet de bijzondere werkwoordsvormen *hedde gij*, *doede gij*, *zijde gij*, maar gewoon *heb je*, *doe je* en *ben je*. Juist die constructies van de tweede persoon in inversie (de vraagzinvolgorde) vormen een van de meest opvallende kenmerken van Brabantse dialecten. Het persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon scoorde de tweede plaats en constructies van de twee persoon in inversie scoorden de derde plaats in de antwoorden op onze vraag naar het Brabantse sjibbolet, die luidde “Het meest kenmerkende woord waaraan ik een Brabander herken is:...” (in de online enquête “Vraag en Antwoord”, lijst 7 uit 2015). Ook worden verkleinwoorden in het Westhoeks niet met *-ke* maar met *-je* of *-tje* gevormd. De dialecten lijken op het Alblasserwaards en behoren tot het Hollands.

Dit betekent dat het Brabantse dialectgebied goed overeenkomt met Noord-Brabant als provinciaal territorium, maar dat er drie uitzonderingen zijn. Drie gebieden horen niet bij het Brabantse dialectgebied. Daar spreekt men dialecten die meer als Hollands, Kleverlands resp. Limburgs dan Brabants gekarakteriseerd kunnen worden, als we de taalkundige criteria volgen.

Figuur 2: Westhoeks (W), Cuijks (Cu) en Budels (Bu) worden in Weijnen (1937) niet tot het Brabants gerekend.

De culturele benadering van het Brabants in Nederland

Het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD), een project dat de zojuist genoemde Toon Weijnen aan het begin van de jaren zestig begon, bestrijkt het gebied van de provincies Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant en het hoofdstedelijk gewest Brussel. Noord-Brabant is in zijn geheel behandeld, met inbegrip van de drie gebieden waarvan Weijnen zelf constateerde dat ze eigenlijk niet Brabants zijn. Bovendien merk ik in mijn werk als streektaalconsulent telkens wanneer ik met mensen samenwerk in Budel of in het Land van Cuijk (in de Westhoek is het heel stil als het over dialecten gaat), dat men zelf wel degelijk zijn dialect een Brabants dialect noemt. Hoewel je op basis van een taalkundige analyse kunt zeggen wat wel of niet Brabants of meer of minder Brabants is, blijkt de dagelijkse praktijk toch vaak een andere.

Is Brabants in Nederland niet gewoon alles aan dialect dat binnen de provincie Noord-Brabant gesproken wordt? Het idee van wat Brabants is in Nederland, lijkt de grenzen van de provincie te volgen: dat is een culturele benadering van het bepalen van de definitie van wat Brabants is. Daarin wordt uitgegaan van een gemeenschap, die bepaalde waarden en eigenschappen met elkaar deelt. Dialectwoordenschat, een streektaal of een regionaal accent zijn voorbeelden van dergelijke eigenschappen en waarden. Zij maken deel uit van de regionale identiteit, nog zo'n cultureel denkbeeld dat objectief niet te duiden is, maar wel subjectief beleefd en gevoeld wordt en als cultureel proces geanalyseerd kan worden (Wagemakers 2017).

De Brabantse gemeenschap is volgens dat culturele idee de gemeenschap die Brabants spreekt, en bij dat idee hanteren we eerder de provinciegrens dan de taalkundige grenzen van de traditionele dialectologie. Het gaat dan om een cultureel denkbeeld dat gebaseerd is op een politieke grens, die zelf weer een ideologisch product is van (de overheden in) de Nederlandse samenleving.

De denkbeeldige culturele grens van het Brabants wordt over het algemeen geprojecteerd op de meest bekende grens en dat is de provinciegrens. De grenzen van het Brabants in Nederland kunnen we dus op twee manieren definiëren. Luisterend naar klanken en woorden kun je vaststellen dat niet alle dialecten in Noord-Brabant even Brabants zijn: sommige kleine gebieden klinken eerder Limburgs, Kleverlands of Hollands. Bovendien kunnen we enkele Zuid-Gelderse dialecten, in de Bommelerwaard en het land van Maas en Waal, juist wel Brabants noemen als we op talige kenmerken letten.

Maar in de dagelijkse praktijk lijkt men eerder de provinciegrens te hanteren als men moet bepalen wat Brabantse dialecten zijn. Ook in het geval van het WBD, toch een taalkundig onderzoeksproject, zijn de grenzen van het Brabants in Nederland en Vlaanderen de provinciegrenzen van drie provincies aan weerszijden van de staatsgrens.

Gevolgen voor de praktijk

Wat zijn de implicaties van een culturele benadering van de grenzen aan een streektaal? In mijn werk bij de stichting Erfgoed Brabant is het werkgebied de provincie Noord-Brabant. Dat is logisch want de opdrachtgever van Erfgoed Brabant is het provinciaal bestuur van Noord-Brabant. In het streektaalbeleid zijn de taalkundige grenzen veel minder belangrijk dan de culturele grenzen.

Het Brabants is niet en het Limburgs is wel als regionale taal erkend volgens deel 2 van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden (Raad van Europa 1992). Wat men erkend heeft als regionale taal, is in feite een grote groep verschillende dialecten die binnen een bepaald gebied worden gebruikt. Dat gebied is begrensd door staats- en provinciegrenzen; de dialectgrenzen (zoals de belangrijke grens tussen Noord- en Midden-Limburg oftewel tussen Kleverlands en 'echt' Limburgs) spelen ook hier een ondergeschikte rol. Voor het Limburgs betekent dit dat de dialecten in Nederlands Limburg nu samen een regionale taal vormen, zodat het dialect van Mook wel tot een regionale taal behoort, maar dat van Malden of Cuijk niet. Die dialecten zijn allemaal Kleverlands en zijn dus nauw verwant aan het Mookse dialect, maar Cuijk en Malden liggen nu eenmaal aan de verkeerde kant van de provinciegrens. Malden ligt in Gelderland en Cuijk ligt in Noord-Brabant. Daar komt nog eens bij dat de Limburgse dialecten in België niet erkend zijn, omdat het Europees Handvest daar niet geratificeerd werd.

Hoe bepaal je nu de streek in streektaal of de regio in regionale taal? Gaat het daarbij nu over taalkundige gebieden en grenzen of over culturele gebieden en grenzen, met andere woorden over objectieve criteria of over subjectieve criteria? Als het Handvest bedoeld is voor regionale talen die beschermd moeten worden omdat ze bedreigd worden, zou je verwachten dat het over taalkundige criteria gaat. In de praktijk gaat de erkenning echter over cultuur, gaat het over de vraag wie vindt dat zijn taal erkenning verdient. Sterker nog, het gaat om erkenning van de taal die men wil spreken, bedoelt te spreken en wil doorgeven aan volgende generaties (de 'taalwil', Heeroma 1965), maar niet, of veel minder, om erkenning van een taal die aan bepaalde taalkundige criteria voldoet.

Een regionale taal krijgt erkenning als er voldoende draagvlak onder de bevolking voor is. De gemeenschap speelt dus zelf een belangrijke rol bij het bepalen van wat de grenzen aan een streektaal zijn, een grotere rol dan een taalkundige met de intentie om voor objectieve criteria te zorgen. Dat wil zeggen dat culturele belangen prevaleren boven taalkundige criteria.

Het gaat hier om culturele regionale identiteiten, hoe denkbeeldig en subjectief ze ook zijn, en veel minder over taalkundige criteria. Die culturele identiteiten worden gevoeld en beleefd, in zodanige mate dat ze voldoende draagvlak creëren voor een provinciaal streektaalbeleid.

In Noord-Brabant is er geen separaat streektaalbeleid maar worden dialecten al jarenlang behandeld als onderdeel van het cultureel erfgoed in de provincie. Streektaalbeleid maakt dan ook integraal deel uit van erfgoedbeleid. Daarin past een benadering van het dynamische en diverse karakter van dialecten. De grens van de Brabantse streektaal is daarbij simpelweg de politieke grens van de provincie Noord-Brabant.

Ik denk niet dat het problematisch is dat we in het streektaalbeleid niet de taalkundige criteria maar culturele denkbeelden laten prevaleren. Maar de erkenning volgens het Europees Handvest heeft wel geleid tot een scheve verhouding tussen de verschillende dialectgebieden en -gemeenschappen in het Nederlandse taalgebied (Swanenberg 2014). De inhoud van de motie tot tolerantie en attentie die werd ingediend door Siemon Reker, destijds voorzitter van de Stichting Nederlandse Dialecten, is dan ook nog altijd van groot belang. De tekst luidt:

Uitgaande van de fundamentele gelijkwaardigheid van talen en dialecten; in aansluiting aan het Multiculturele Manifest 2000; onverminderd de werking van het Handvest voor regionale talen of talen van minderheden en met een expliciete erkenning van de rol van het Standaardnederlands (en in Fryslân van het Fries), roepen deelnemers aan het symposium Taal of Tongval (Amsterdam d.d. 12 juni 2001) en andere ondertekenaars alle overheden (...), alle betrokken instellingen en alle sprekers in het Nederlandse taalgebied op tot volledige maatschappelijke acceptatie van en uitdrukkelijker steun aan de van oudsher in dat gebied gesproken variëteiten dan thans het geval is. (Stichting Nederlandse Dialecten 2003).

Het uitgangspunt in deze motie vormt dus de fundamentele gelijkwaardigheid van talen en dialecten; het pleidooi spreekt zich uit tegen een eenzijdig negatie-

ve appreciatie van dialectgebruik en voor genuanceerde positieve beeldvorming over dialect en taalvariatie in het algemeen. Dat lees ik graag als een pleidooi voor een gelijke behandeling van alle dialecten en dialectgemeenschappen in het Nederlandse taalgebied, een pleidooi voor een grenzeloos streektaalbeleid.

Referentielijst

- Bakker, F. (2016). *Waar scheiden de dialecten in Noord-Limburg? Een dialectometrisch onderzoek naar het gewicht van isoglossen*. Proefschrift RU Nijmegen.
- Daan, J. & D. Blok (1969). *Van Randstad tot Landrand*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Giesbers, C. (2008). *Dialecten op de grens van twee talen: een dialectologisch en sociolinguïstisch onderzoek in het Kleverlands dialectgebied*. Proefschrift RU Nijmegen.
- Heeroma, K. (1965). *Sprekend als Nederlandist*. Den Haag: Bert Bakker/Daamen.
- Kruijssen, J. (2001). *Woordenboek van de Limburgse Dialecten. Deel III. Inleiding*. Assen: Van Gorcum.
- Raad van Europa (1992). *Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden*. Geraadpleegd op 1 december 2017 op <https://rm.coe.int/t/16806d3586>
- Stichting Nederlandse Dialecten (2003). *Manifest*. Geraadpleegd op 1 december 2017 op <https://stichtingnederlandsedialecten.files.wordpress.com/2015/02/manifest.pdf>
- Swanenberg, J. (2014). All dialects are equal, but some dialects are more equal than others. Fairness and policies on regional languages. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 5, 89-104.
- Swanenberg, J. & H. Brok (2008). *Het Brabants beschreven. Dialect in Noord-Brabant, met een bibliografie van 1776 tot 2007*. Alphen aan de Maas: Veerhuis.
- Wagemakers, S. (2017). *Brabant is here. Making sense of regional identification*. Proefschrift Universiteit van Tilburg.
- Weijnen, A. A. (1937). *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant in aansluiting aan geographie, geschiedenis en Volksleven*. Uitgave in eigen beheer, Fijnaart.